

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

BEYNƏLXALQ İNSAN HÜQUQLARI NORMALARININ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İNFORMASIYA HÜQUQU SAHƏSİNDƏ QANUNVERİCİLİYİNƏ İMPLEMENTASIYASI

İxtisas: 5603.01 – “Beynəlxalq hüquq; insan hüquqları”

Elm sahəsi: Hüquq

İddiaçı: Şahin Sabir oğlu Məmmədrzalı

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı - 2021

DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Tədqiqatın aktuallığını şərtləndirən **ilk faktor** informasiya cəmiyyətinin inkişafı və bilik cəmiyyətinə keçid dövründə insan hüquqlarının ənənəvi xarakterini dəyişməsi və yeni elektron-rəqəmsal xüsusiyyətlər alması ilə bağlı yaranan, dövlət və qeyri-dövlət subyektləri üzərində olan beynəlxalq-hüquqi öhdəliklərdir. İnsan hüquqlarının müxtəlif hüquq sahələri və sferalarında istiqamətlərində tənzimlənməsi, qorunması və təmin edilməsi metodikası dəyişmişdir. Yeni texnoloji nailiyyətlər xüsusilə informasiya hüququ sahəsinin predmetini genişləndirmiş, bu sahədə insan hüquqları mexanizmlərinin, onların əhatə dairəsinin daha dərinlən arasıdırılması zərurəti meydana gəlmişdir. İnformasiya əsrində dövlət və qeyri-dövlət subyektləri üzərinə qoyulan beynəlxalq insan hüquqları öhdəliklərinin də məzmunu yenilənmiş, bu isə əlaqədar beynəlxalq insan hüquqları normalarının milli qanunvericiliyə implementasiya konsepsiyalarını, informasiya hüququ üzrə qanunvericiliyin yeni istiqamətlərini, dayanıqlı rəqəmsal inkişaf və insan hüquqlarının əlaqəsinin, virtual mühitdə insan hüquqlarının, informasiya və bilik cəmiyyətlərinin normativ-hüquqi bazasının öyrənilməsini vacib etmişdir.

Bu sahələrdə yeni zərurətlərin və praktiki-nəzəri problemlərin mütəmadi tədqiqi, hüquq normalarının milli qanunvericiliyə implementasiyası və yenilənməsi üzrə tələblər bir çox beynəlxalq hüquq sənədlərində məcburi və tövsiyə xarakterli müddəalar şəklində öz əksini tapmışdır. Bu cəhətdən digər beynəlxalq hüquq sənədləri ilə yanaşı, BMT Nizamnaməsi (Preambula, maddə 1, 2, 13), İnsan hüquqları üzrə Beynəlxalq Bill, BMT insan hüquqları konvensiyaları, Dayanıqlı İnkişaf üzrə 2030 Gündəliyi, BMT İnsan Hüquqları Şurasının və BMT Baş Məclisinin insan hüquqları sahəsində qətnamələri və s. mühüm əhəmiyyətə malikdir. Regional səviyyədə isə Avropa Şurasının Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası, digər konvensiyaları və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququ, Nazirlər Komitəsinin “yumşaq hüquq” normaları və s. üzv dövlətlər üçün mühümdür. Azərbaycan Respublikası birbaşa Avropa

İttifaqının üzvü olmasa da, informasiya hüququ sahəsində Aİ insan hüquqları normalarının da milli hüququn müasirləşdirilməsində ciddi əhəmiyyəti vardır. Milli qanunverici qüvvədə olan Aİ müqavilələrindən, elektron hökumət və kibertəhlükəsizlik, e-kommersiya strategiyalarından və s. bəhrələne bilər.

Qeyd edilən beynəlxalq hüquq normalarının uğurlu implementasiyasını və Azərbaycan Respublikasının informasiya hüququ sahəsində beynəlxalq öhdəliklərini keyfiyyətli şəkildə yerinə yetirməsini milli qanunvericilik bazası vasitəsi ilə sübut etmək mümkündür. Milli qanunverici beynəlxalq hüquq normalarının implementasiyasına bir neçə istiqamətdə yanaşmışdır. BMT və Avropa Şurası tərəfindən insan hüquqları yanaşmasının əsasında dayanan əsas beynəlxalq insan hüquqları sənədləri ratifikasiya edilmiş, milli qanunvericilik müvafiq tələblərə uyğunlaşdırılmışdır. Bunu ölkə Konstitusiyasının insan hüquqları normalarında, informasiya xarakterli hüquq və azadlıqları tənzimləyən digər qanunvericilik aktlarında görmək mümkündür. İkinci istiqamət daxilində informasiya cəmiyyəti və ümumilikdə informasiya dövriyyəsinin təminatı üzrə beynəlxalq öhdəliklər icra edilmişdir. Bu zaman informasiya cəmiyyətinin qurulması və formalaşması üzrə dövlət proqramları və tədbirlər planları əsas normativ baza rolunu oynamışdır. Üçüncü implementasiya istiqaməti kimi informasiya cəmiyyətinin dayanıqlı inkişafı, ümumi iqtisadi-sosial inkişaf meyilləri, əqli mülkiyyətin qorunması və s. məsələlər üzrə qanunvericilik təkmilləşdirilmişdir.

Bununla belə, İKT-nin sürətli inkişafı, ictimai həyatın yeni informasiya sferalarında, yeni virtual platformalarda insan hüquqlarının tənzimlənməsi problemləri, Əşyalar İnternetinin həyatımızın bütün istiqamətlərinə nüfuz etməsi informasiya hüququ sahəsində, beynəlxalq insan hüquqları normalarının implementasiya prosesində yeni-yeni suallar meydana gətirmişdir. Bütün bu nəzəri və praktiki çətinliklərin həllini dissertasiya işinin aktualıq dərəcəsini artıran **ikinci faktor** kimi qiymətləndirmək mümkündür. Çətinliklərin bir qismi konseptual xarakter daşıyaraq təkcə milli qanunverici üçün yox, implementasiya prosesində iştirak edən

beynəlxalq hüquq subyektləri və vətəndaş cəmiyyəti qurumları üçün də öhdəliklər müəyyən edir. Bu mənada ən başlıca problem informasiya hüququ sahəsinin predmet dairəsinin və əlaqəli qanunvericilik bazasının əhatə dairəsinin müəyyən edilməsidir. Beynəlxalq təşkilatların və üzv dövlətlərin ekspertləri tərəfindən beynəlxalq informasiya hüququ sahəsi, bu sahə üzrə əsas nəzəriyyələrin real tətbiqi, beynəlxalq informasiya qanunvericiliyinin mövqeyi, əsas termin və ifadələrin anlayışı tam işlənmişdir. Üstəlik, informasiya dövriyyəsinin təminatında etik və hüquq normalarının vəhdəti, yeni yaranan insan hüquqlarının əsaslılığı araşdırılmamışdır. Praktiki aspektdən isə beynəlxalq və milli informasiya qanunvericilikləri arasında əlaqə, implementasiya metodikası, informasiya dövriyyəsinin əlaqədar hüquq və azadlıqlar üçün meydana gətirdiyi ziddiyyətlər, “İnternet İdarəçiliyi” tam tənzimlənməmişdir. Bu səbəblərdən dolayı respublikamızın informasiya hüququ qanunvericiliyində də müəyyən boşluqlar diqqət mərkəzində saxlanmalıdır, milli normativ-hüquqi baza ən son texnoloji nailiyyətlər kontekstində yenilənməlidir. Yenilənmə müasir nəzəri-konseptual əsasların formalaşdırılmasında, mövcud qanunvericilik normalarının təzələnməsində və yeni istiqamətlərdə normaların təsbit edilməsində, müvafiq davranışın tənzimlənməsində özünü göstərməlidir. Yenidən nəzərdən keçirilməli olan əsas problemlər sırasında informasiya dövriyyəsinin tam araşdırılması, bu dövriyyəyə dair normalarda ifadə və terminlərdən düzgün istifadə, məəllələrdə hüquq pozuntularının və hüquqi şəxslər üçün məsuliyyət məsələlərinin dəqiqləşdirilməsi, qanunvericiliyin əhatə dairəsinin düzgün müəyyən edilməsi, süni intellekt, izlənmə, yeni informasiya təhlükəsizliyi meyarlarının tənzimlənməsi və s. mühüm yer tutur.

Mövzunun ayrı-ayrı aspektləri, o cümlədən internet, virtual mühitdə insan hüquqları, kiber məkan və təhlükəsizlik, ümumi insan hüquqları nəzəriyyəsi və praktikası, informasiya hüququnun nəzəri əsasları kimi problemlər üzrə həm xarici, həm də milli miqyasda, beynəlxalq və daxili qanunvericiliyin təhlili əsasında müəyyən araşdırmalar aparılmışdır. Respublikamızda da beynəlxalq və milli

insan hüquqları qanunvericiliyi, informasiya azadlığı, hüquq və azadlıqların tənzimlənməsi üzrə tədqiqatlar aparmış müəlliflərə misal olaraq Ə.İ.Əliyev, T.İ.Hüseynov, Ə.İ.Sadiqov, L.H.Hüseynov, R.F.Məmmədov, Ş.İ.Əliyev, Z.A.Əsgərov, R.K.Məmmədov, G.A.Rzayeva, N.Ə.Ələkbərova, R.M.Əliquliyev, D.M.Qənbərov, A.N.İbrahimova, S.T.Məcidi, B.A.Məhərrəmov, Z.H.Əliyev, Ə.Q.Məmmədov, N.A.Adilov, F.S.Abdullayev, İ.M.Cəfərov, P.A.Bayramova, V.Ə.İbayev, K.S.İmanov, M.F.Məlikova, A.İ.Quliyev, İ.M.Rəhimov, A.M.Səfixanlı, F.S.Mehdiyev və b. adlarını çəkmək olar.

MDB məkanında, xüsusilə Rusiya Federasiyasında da informasiya hüququnun müxtəlif tərəfləri dərinlən araşdırılmış, müvafiq aspektlərdə insan hüquqları təhlil edilmişdir. Belə müəlliflərdən İ.L.Baçilo, M.A.Lapina, S.A.Babkin, V.N.Lopatin, V.M.Boyer, O.A.Qorodov, Q.V.Qraçev, L.L.Popov, E.V.Burtseva, N.N.Kovaleva, P.U.Kuznetsov, İ.M.Rassolov və b. xüsusi qeyd edilməlidir.

Araşdırdığımız məsələlər üzrə Avropa, Amerika və digər regionlardan olan müəlliflər sırasında isə J.Crawford, I.Hurd, N.G.Foster, J.Kurbalija, R.Giblin, S.M.Grieves, Y.Poulet, T.Augustine, D.Haynes, A.Henriksen, T.Hildebrandt, S.Hoffman, J.Snyder, M.T.Dousa, N.G.Taylor, F.R.Jorgensen, M.N.Kabir, M.Kamei, M. Kantardzic, H.Kelsen, A.Kellow, M.Andrew, I.E.Koch, R.Kolb, S.Sinha, L.Niglia, G.Lieve, D.Hall, A.G.A.Lloyd, F.Londras, N.Lucchi, A.G.Miller, E.L.Gillies, J.D.Rollins, J.W.Martin, A.Kandel və b. adlarını çəkmək mümkündür.

Xarici və milli ədəbiyyatda beynəlxalq və dövlətdaxili hüququn müxtəlif sahələrinə, insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasına və informasiya hüququna dair məsələlər araşdırılsa da, beynəlxalq və milli informasiya qanunvericiliyinin əhatə dairəsi, əlaqədar insan hüquq və azadlıqlarının sistemi, milli qanunvericiliyin uyğunlaşdırılması, İKT-nin təsirləri əsasında yaranan yeni hüquq və azadlıqların tənzimlənməsi, dayanıqlı rəqəmsal inkişaf və insan hüquqları, bilik cəmiyyətinin normativ bazası və informasiya sahəsinə insan hüquqları yanaşmasının tətbiqi kompleks şəkildə

araşdırılmamışdır. Məhz milli informasiya hüququna və informasiya qanunvericiliyinə beynəlxalq insan hüquqları normalarının sistem halında implementasiyası ilk dəfədir ki, ayrıca tədqiqatın obyektidir.

Tədqiqatın obyektini insan hüquqları üzrə beynəlxalq normaların sistemli formada milli informasiya qanunvericiliyinə implementasiyası və informasiya hüququ sahəsində insan hüquqlarının tənzim edilməsi, qorunması və təmin edilməsi üzrə ictimai münasibətlərin məcmusu təşkil edir.

Tədqiqatın predmetini informasiya sferasında insan hüquqları, informasiya siyasəti, informasiya və bilik cəmiyyətləri, virtual məkan və bütövlükdə informasiya dövryyəsinə dair beynəlxalq hüququn, həmçinin milli hüquq sistemində qeyd olunan məsələlər üzrə konstitusiya hüququ, informasiya hüququ, insan hüquqları, izibati hüquq sahələrinin normaları; əlaqədar beynəlxalq insan hüquqları sisteminin və mexanizmlərinin milli dövlət və qeyri-dövlət mexanizmləri ilə, milli hüquq sistemini təşkil edən ayrı-ayrı sahələr (konstitusiya hüququ, insan hüquqları, informasiya hüququ və s.) ilə qarşılıqlı əlaqələri; araşdırılan problemlər ilə bağlı hüquq və digər əlaqəli sahələr üzrə təfsir, təhlil, elmi tənqid və proqram xarakterli ədəbiyyat, beynəlxalq və milli hüquq müdafiə təcrübəsi, presedent və hesabat materialları təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. **Dissertasiya işinin əsas məqsədi** informasiya hüququ sahəsində insan hüquqlarının nəzəri-konseptual əsasını araşdırmaq, beynəlxalq normativ bazanın milli hüquqa tətbiqini kompleks şəkildə təhlil etmək, informasiya sahəsində beynəlxalq və milli qanunvericilik təcrübəsinin əhatə dairəsini, mahiyyətini və uyğunlaşdırılması istiqamətlərini sistemli öyrənmək, milli informasiya sferasında qorunan, tənzimlənən və təmin edilən hüquq və azadlıqların inkişafına, müvafiq normativ-hüquqi bazanın təkmilləşməsinə insan hüquqları üzrə beynəlxalq standartların təsirlərini müfəssəl surətdə tədqiq etməkdən ibarətdir.

Qeyd edilmiş məqsədlərə nail olmaq üçün tədqiqat işi üzrə aşağıdakı **tədqiqat vəzifələri** müəyyən edilmişdir:

- İnformasiya sahəsində insan hüquq və azadlıqlarının düzgün öyrənilməsi üçün gərəkli olan informasiyanın, informasiya

dövriyyəsinin, informasiya qanunvericiliyinin və informasiya hüququ sahəsinin anlayışlarını, sistemini müəyyən etmək;

- İnformasiya sferası ilə əlaqəli olan hüquq və azadlıqların sistemini qurmaq, milli və beynəlxalq informasiya qanunvericiliyinin əhatə dairəsini müəyyənləşdirmək, informasiya hüququ sahəsinin predmet elementi və informasiya hüquq münasibətlərinin tərkib hissəsi kimi insan hüquqlarını və azadlıqlarını öyrənmək;

- Qlobal informasiya sferasında insan hüquqlarına ənənəvi beynəlxalq-hüquqi yanaşmanı, insan hüquqları təşkilatlarının mexanizmlərini və standartlarını, xüsusilə BMT, Avropa Şurası, Avropa İttifaqı, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı kimi qurumların, AİHM və Aİ Ədalət Məhkəməsi kimi məhkəmələrin insan hüquqları üzrə normalarının səciyyəvi xüsusiyyətlərini, dövlət və qeyri-dövlət subyektləri üzərinə qoyulan implementasiya öhdəliklərini öyrənmək;

- Ümumdünya informasiya cəmiyyəti və qlobal informasiya qanunvericiliyinin inkişafı məqsədi ilə beynəlxalq normaların milli qanunvericiliyə implementasiya metodologiyasını müəyyən etmək;

- İmplementasiyanın keyfiyyətinin artırılması məqsədi ilə informasiya sferasında milli qanunvericiliyin sistemini, təsnifatını müəyyənləşdirmək;

- İnformasiya əsrində əqli mülkiyyət, dayanıqlı inkişaf, bioetika və bu kimi digər sahələrdə və virtual məkanda informasiya hüquq və azadlıqlarının tənzimlənməsi standartlarını təyin etmək;

- İKT-nin təsiri ilə yaranan və təşəkkül tapan hüquq və azadlıqlar, informasiya təhlükəsizliyinin yeni meyarları üzrə normativ-bazanın təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini təyin etmək.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat ümumi elmi, habelə sosial və humanitar elmlərə xarakterik metodoloji baza əsasında aparılmışdır. Araşdırılan problemlər beynəlxalq və milli hüququn qarşılıqlı əlaqəsi müqayisəli təhlil, analiz və sintez, normativ, empirik və nəzəri mənbələrin ümumiləşdirilməsi yolu ilə, idrak metodları və prinsipləri sisteminin müxtəlif istiqamətlərə tətbiqi üsulları ilə öyrənilmişdir. İnsan hüquqları qanunvericiliyinin inkişafı, əlaqədar əqli mülkiyyət hüququ, dayanıqlı inkişaf, rəqəmsal dövlət

və informasiya idarəçiliyi konsepsiyalarının tədqiqində tarixi-hüquqi, müqayisəli hüquq, formal-məntiq, təsnif etmə, modelləşdirmə, xülasələndirmə və s. ümumelmi, həmçinin xüsusi metodlarla öyrənilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi onunla şərtlənir ki, təqdim edilmiş dissertasiya milli hüquq elmində ilk dəfə olaraq informasiya dövriyyəsinin nəzəri əsaslarına, informasiya qanunvericiliyinin və informasiya hüququ sahəsinin bütövlükdə informasiya dövriyyəsinin tənzimlənməsində yerinə, beynəlxalq informasiya qanunvericiliyinin sistemləşdirilməsinə, insan hüquqları və informasiya hüququ yanaşmasının konseptual və praktiki əsaslarına həsr edilmişdir. Tədqiqat işində ilk dəfə olaraq informasiya hüquqları və azadlıqlarının və informasiyanın insan hüquqlarına təsiri istiqamətlərinin qanunvericilik əsaslarına dair təkliflər verilmiş, yeni texnoloji nailiyyətlər, xüsusilə süni intellekt və Əşyalar İnternetində insan hüquqlarının tənzimlənməsinə dair beynəlxalq presedent hüququ əsasında tövsiyələr hazırlanmış, elektron bərabərsizliklə mübarizə informasiya cəmiyyətində bütün hüquq sahələrinin əsas prinsipi kimi təhlil edilmiş, informasiya dövriyyəsində istifadə fəallığına görə insan hüquqları və azadlıqlarının yeni təsnifatı təklif olunmuş və milli informasiya qanunvericiliyinə bu hüquqların və azadlıqların implementasiyası sonsuz davam edən bir proses kimi hüquqi cəhətdən qiymətləndirilmişdir.

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikasının informasiya hüququ üzrə qanunvericiliyinə beynəlxalq insan hüquqları normalarının implementasiyası məsələlərini, nəzəri və praktiki problemləri, beynəlxalq və milli normativ bazanın qlobal informasiya konsepsiyaları əsasında uyğunlaşdırılmasını əhatə edən ilk kompleks tədqiqat işidir. Tədqiqatın yeniliyi ilk dəfə olaraq informasiya dövriyyəsinə, informasiya idarəçiliyi və informasiya siyasətinə insan hüquqları yanaşmasının tətbiqində, informasiya sferası ilə informasiya hüququ qanunvericiliyinin müqayisəsində, informasiya dövriyyəsinin tənzimlənməsində insan hüquqlarının rolunun araşdırılmasında, İKT-nin insan hüquqlarına etdiyi mənfi və müsbət təsirlərin normativ tənzimlənməsinin mümkünlüyünün

öyrənilməsində, informasiya sahəsində yeni təşəkkül tapan hüquq və azadlıqların təsnifatında, informasiya hüququ sahəsində insan hüquq və azadlıqlarının müasir perspektivlərinin təyin edilməsində və s. özünü göstərmişdir. Dissertasiya işində informasiya hüquq və azadlıqlarının implementasiyası metodologiyası, informasiya cəmiyyəti, bilik cəmiyyəti, dayanıqlı inkişaf, informasiya təhlükəsizliyi, virtual məkanın tənzimlənməsi konsepsiyaları daxilində insan hüquqları sistemli şəkildə öyrənilmişdir.

Qeyd olunan fikirlər dissertasiyanın elmi yeniliklərini ehtiva etməklə, aşağıdakı **əsas yeni elmi müddəaların** müdafiəyə çıxarılmasına şərait yaradır:

1) İnformasiya hüququ sahəsinə əlaqəsi olan insan hüquq və azadlıqlarının əhatə dairəsini, müvafiq qanunvericilik normalarının məzmunu və məqsədlərini, beynəlxalq insan hüquqları standartlarının milli hüquqa implementasiyasının əhəmiyyətini və əhatə dairəsini başa düşmək üçün, ilk öncə, informasiya qanunvericiliyinin öz məzmununu, informasiyanın özü və informasiya dövriyyəsi tədqiq edilməlidir. İnformasiya informasiya elmi daxilində və informasiya dövriyyəsi prosesində informasiya xarakterli hüquqlar və azadlıqlar əsasında öyrənilir. “İnformasiya” termini “bilik” və “məlumat” terminləri ilə birlikdə bilik ierarxiyasının pillələrini təşkil edir. Hüquqi cəhətdən informasiya - istifadə və işlənmə prosesində müəyyən mənə əldə edən məlumatlar məcmusudur.

2) İnformasiya dövriyyəsinin əsaslandığı prinsiplərdən biri insan hüquq və azadlıqlarına hörmət prinsipidir. Bütövlükdə informasiya dövriyyəsinə subyektlərin informasiya xarakterli hüquq və azadlıqlarından istifadəsi dövriyyəsi kimi yanaşmaq mümkündür.

3) Geniş mənada informasiya dövriyyəsi qanunvericiliyi ilə dar mənada informasiya hüququ üzrə qanunvericiliyin əhatə dairəsi eyni deyil. İnformasiya dövriyyəsi üzrə qanunvericilik və əlaqədar insan hüquqları normaları elektron kommersiya, media hüququ, vəkillik hüququ, cinayət hüququ, mülki hüquq və s. daxilində öyrənilə bilər. Dar mənada informasiya qanunvericiliyi informasiya hüququ sahəsinin normativ bazasıdır. İnformasiya hüququ və

qanunvericiliyi son məqsədi informasiya olan ictimai münasibətləri, subyektlərin hüquq və azadlıqlarını əhatə edir və informasiya dövriyyəsinin özünü, informasiyanın hərəkətini öyrənir. Bu zaman informasiya həm ictimai, həm də mülki obyekt ola bilər.

4) İKT-nin inkişafı bir çox yeniliklər gətirməklə bərabər, insan hüquq və azadlıqlarına çətinliklər də yaradır. Onların sırasında bilik cəmiyyətinin inkişafı ilə əlaqədar informasiya yüklənməsi və informasiya bərabərsizliyi xüsusi yer tutur. Fikrimizcə, “informasiya cəmiyyəti” termini ilə müqayisədə “bilik cəmiyyəti” və ya “rəqəmsal cəmiyyət” termini daha uğurlu olsa da, “informasiya cəmiyyəti” daha geniş tətbiq dairəsinə və istifadəyə malikdir.

5) İnformasiya hüququ üzrə qanunvericilikdə əsas azadlıq informasiya və ifadə azadlığıdır. Lakin yeni informasiya hüquqlarının təşəkkül tapmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Məsələn, kibernetin yolverilməzliyi hüququ, həqiqətə olan hüquq, həqiqi informasiyaya çatmaq hüququ və dezinformasiya ilə mübarizə, informasiya saxtakarlığından müdafiə hüququ, informasiya özbaşnalığından müdafiə hüququ, informasiya xarakterli özünü təyin etmək hüququ və s. qabardıla bilər. Onların sistemini və təsnifatını təklif etmək mümkündür.

6) İnformasiya sferasında hüquq və azadlıqların əhatə dairəsinin müəyyən edilməsində əsas rol beynəlxalq informasiya qanunvericiliyinə aiddir. Ayrıca beynəlxalq informasiya hüququ sahəsindən və onun normativ-hüquqi bazasından danışmaq mümkündür. Bu zaman insan hüquqları, informasiya və bilik cəmiyyəti, internet və yeni texnologiyalar, telekommunikasiya və mətbuat, dayanıqlı inkişaf, əqli mülkiyyət üzrə normalar qruplaşdırıla bilər.

7) Beynəlxalq informasiya sferasına beynəlxalq ümumi hüquq nəzəriyyəsi tətbiq edilə bilər. Beynəlxalq informasiya qanunvericiliyi beynəlxalq ümumi hüquq nəzəriyyəsində müəyyən olunan hüquq mənbələri formasındadır. Beynəlxalq ümumi hüququn prinsipləri, xüsusilə əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmət prinsipi beynəlxalq informasiya sahəsi üçün də keçərlidir. Bu zaman informasiya bərabərsizliyinin yolverilməzliyini, ekoloji vəziyyət

haqqında həqiqi informasiyanın verilməsini Beynəlxalq Hüquq Komissiyasına təklif edilən ius cogens normaları layihəsi daxilində təhlil etmək mümkündür. Beynəlxalq informasiya sahəsində hüquq və azadlıqların qorunması, fərdi və kollektiv məsuliyyət məsələləri də beynəlxalq ümumi hüquq nəzəriyyəsi əsasında həyata keçirilir.

8) Ümumdünya miqyasında BMT, ÜTT, UNESCO, ÜƏMT və b. informasiya sferasının tənzimlənməsi üzrə fəaliyyət göstərirlər. İnformasiya sferasında hüquq və azadlıqlar üzrə BMT mexanizmlərinin müəyyən etdikləri öhdəliklər dövlət və qeyri-dövlət subyektləri üzərindədir. BMT ailəsi təşkilatları bu məsələləri informasiya və bilik cəmiyyətləri strategiyaları daxilində də nəzərdən keçirir. Respublikamıza daha uyğun beynəlxalq regional hüquq normaları isə Avropa Şurası və Avropa İttifaqı tərəfindən təsbit edilmişdir. Bu iki təşkilat insan hüquq və azadlıqlarını elektron dövlət, yaxşı idarəetmə, rəqəmsal hökumət proqramları daxilində də nəzərdən keçirir. Avropa Şurasının informasiya hüquq və azadlıqları üzrə fəaliyyəti daha çox AİHK və AİHM üzərində qurulmuşdur. Həm AİHM, həm də Aİ Ədalət Məhkəməsinin presedentləri İKT-nin təsiri altında insan hüquqlarını bioetika, informasiya nəzarəti, şəxsi həyatında toxunulmazlığı, informasiya xarakterli özünü təyin etmək və s. problemlər daxilində nəzərdən keçirməyi zəruri edir. İnformasiya hüququ üzrə Aİ qanunvericiliyində iqtisadi əsaslar daha çox nəzərə çarpır. Aİ informasiya hüququnda informasiya eyni zamanda həm hüquq və azadlıqların, həm də sahibkarlıq fəaliyyətinin mülki obyektinə kimi çıxış edir.

9) İnformasiya qanunvericiliyində beynəlxalq normaların implementasiyası dar yox, geniş mənada – həm normaların, həm də davranış qaydası və normativ məqsədin implementasiyası kimi başa düşülə bilər. Implementasiya zamanı təkcə müqavilə normaları deyil, adət hüququ və beynəlxalq hüquq prinsiplərinin də milli informasiya hüququ qanunvericiliyinə tətbiqi əsas götürülməlidir.

10) Fikrimizcə, informasiya sferasında hüquq və azadlıqların təmin edilməsi keyfiyyətini yüksəltmək üçün bu sahədə Ombudsman nəzarətini gücləndirmək, Ombudsmanın rəsmi səlahiyyətlərini artırmaq və ya informasiya dövriyyəsinə nəzarətlə bağlı Ombudsman

aparətında ayrıca qurumun fəaliyyətini gücləndirmək mümkündür. Digər tərəfdən, əsas Ombudsmana tabe olan, onun nəzdində fəaliyyət göstərən və müəyyən araşdırma-tövsiyə funksiyalarına malik olan qeyri-hökumət qurumu xarakterində İnformasiya Ombudsmanının təsis edilməsi də təklif edilə bilər.

11) İnformasiya cəmiyyəti üzrə milli qanunvericilik bazasında yeni rəqəmsal texnologiyaların yaratdığı problemlərlə mübarizə daha geniş şəkildə əksini tapmalıdır. Bu zaman Konstitusiyanın ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi ilə bağlı müddəəsi elektron bərabərsizliklə mübarizə kontekstində təhlil edilməlidir. Qanunvericinin kibernetik, informasiya izlənməsi, informasiya oğurluğu, süni intellekt vasitəsilə informasiyanın işlənməsi, statistik informasiya toplanmasının hədləri, informasiya həqiqiliyi, Azərbaycan gerçəkliklərinin global informasiya şəbəkəsi vasitəsi ilə dünyaya çatdırılması (Dağlıq Qarabağ həqiqətləri, erməni cinayətkarlarının törətdiyi hüquq pozuntuları və mədəni soyqırım da daxil olmaqla) və s. məsələlərə də münasibətinin dəqiqləşdirilməsi məqsədəuyğun olardı.

12) İnformasiya hüququ sahəsində hüquq və azadlıqların əqli mülkiyyət hüququnun əsas tələbləri ilə bəzən ziddiyyət təşkil etməsi mümkündür. İKT-nin yaratdığı informasiya azadlığı mühiti bəzən əqli mülkiyyət qanunları ilə qorunan əsərlərdən icazəsiz elektron istifadəni mümkün edir. Bu ziddiyyətlərin həllində müvafiq AİHM və Aİ Ədalət Məhkəməsi təcrübəsindən daha geniş yararlanmaq, milli əqli mülkiyyət qanunvericiliyini və praktikasını “ədalətli istifadə”, “ümumi yaradıcılıq mülkiyyəti” meyarları əsasında inkişaf etdirmək məqsədəuyğundur.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın **nəzəri əhəmiyyəti** informasiya hüququ sahəsinin konseptual əsasları, informasiya dövriyyəsi qanunvericiliyi, informasiya və əqli mülkiyyət hüquqlarının təmin edilməsi, informasiya sferasında insan hüquqlarının implementasiyası metodologiyası üzrə təkliflərin verilməsində öz əksini tapmışdır. Beynəlxalq və milli hüquq normalarının müqayisəli təhlili əsasında qanunvericiliyin zənginləşdirilməsi istiqamətləri təyin edilmiş, müvafiq nəzəri baza

müəyyən olunmuşdur. Aparılmış tədqiqatın nəticələrindən informasiya siyasətində insan hüquqları, informasiya idarəçiliyində hüququn rolu, İKT və rəqəmsal hüquq, informasiya dövriyyəsində insan hüquqları, informasiya sahəsinə beynəlxalq-hüquqi yanaşma, informasiya sferasında insan hüquqları yanaşması, informasiya hüququ və etikas, kiberhüquq, informasiya cəmiyyətində hüquq və azadlıqlar, bilik cəmiyyətinin insan hüquqları əsasları, rəqəmsal əqli mülkiyyət hüquqları və s. sahələr üzrə araşdırmalarda istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti isə ondan ibarətdir ki, tədqiqatın nəticələri və əsas təkliflərdən informasiya üzrə dövlət siyasətinin qurulmasında, qanunvericiliyin müasirləşməsində, insan hüquqları üzrə beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsində, beynəlxalq hüquq normalarının implementasiyasında istifadə edilə bilər. Araşdırılan problemlər informasiya hüququ sahəsinə əlaqəli fənlərin, xüsusilə “Hüquqşünaslıq” ixtisası üzrə bakalavr tədris pilləsində “İnsan hüquqları”, “Beynəlxalq ümumi hüquq”, “İnformasiya hüququ”, “Əqli mülkiyyət hüququ” fənlərinin tədrisində istifadə etmək olar. Tədqiqatda irəli sürülən məsələlər və onların həlli üzrə təkliflərdən “Beynəlxalq hüquq”, “Avropa hüququ”, “İnsan hüquqları”, “İnformasiya hüququ” və “Əqli mülkiyyət hüququ” ixtisaslaşmaları üzrə magistr tədris pilləsində də yararlanmaq mümkündür. Bunlardan əlavə, dissertasiyada əsaslandırılan praktiki yanaşma və təhlillər müvafiq dövlət orqanları tərəfindən qarşıda duran məsələlər, məhkəmə mübahisələri, insan hüquqları üzrə şikayətlərin baxılması, informasiya şəffaflığının təmin edilməsi, informasiya təhlükəsizliyinin inkişaf etdirilməsi kimi istiqamətlərdə tətbiq edilə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqat işi üzrə əldə olunan nəticələr digər müəlliflərlə birlikdə hazırlanmış “İnformasiya hüququ” dərslisində və “İnsan hüquqları, əqli mülkiyyət və informasiya: qarşılıqlı hüquqi əlaqələr” adlı dərs vəsaitində işıqlandırılmışdır. Aparılmış tədqiqatın ayrı-ayrı aspektləri hüququn aktual problemləri üzrə təşkil edilən beynəlxalq elmi-praktiki konfranslara çıxarılmışdır. Tədqiqatın başlıca müddəa və nəticələri AR Prezidenti yanında AAK-

ın tövsiyə etdiyi nəşrlərdə, Lüksemburq, Ukrayna, Moldova, Litva, Rusiya kimi dövlətlərin nüfuzlu nəşrlərində dərc olunmuşdur. Dissertasiyanın əsas nəticələri və yenilikləri müəllif tərəfindən BDU Hüquq fakültəsində ingilis və Azərbaycan dillərində aparılan “İnsan hüquqları”, “İnformasiya hüququ”, “Avropa Məhkəməsi presedent hüququ”, “İnsan hüquqları və informasiya azadlığı”, “İnkişaf və sosial hüquqlar”, “Avropa insan hüquqları sistemi”, “Beynəlxalq ümumi hüquq” kimi fənlərin tədrisi zamanı istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı.

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin İnsan hüquqları və informasiya hüququ UNESCO kafedrasında yerinə yetirilmiş, müzakirə edilərək müdafiəyə tövsiyə edilmişdir.

Tədqiqat işinin strukturu informasiya hüququ sahəsinin elmi xüsusiyyətləri, əlaqədar insan hüquqlarının səciyyəvi cəhətləri nəzərə alınmaqla, tədqiqatın məqsədləri, vəzifələri və metodologiyasına uyğun qurulmuşdur. Dissertasiya Giriş 17 səhifə, I fəsil 48 səhifə, II fəsil 25 səhifə, III fəsil 23 səhifə, Nəticə 10 səhifə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı 60 səhifə olmaqla, ümumilikdə 201 səhifə, 368455 işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin **Giriş** hissəsində tədqiqat üçün seçilmiş mövzunun aktuallığını şərtləndirən faktorlara, mövzunun işlənilmə dərəcəsinə dair araşdırmalara, dissertasiyanın müdafiəsinə çıxarılan əsas müddəalara, tədqiqat işinin mövzusunun elmi yeniliyinə, araşdırma məqsədləri və vəzifələrinə yer verilmiş, tədqiqat işinin aprobasiyası və tətbiqi, tədqiqatın yerinə yetirildiyi elmi müəssisənin adı, dissertasiya işinin strukturu, həcmi, bölmə və işarə hesabı ilə ümumi həcmi haqqında məlumat təqdim edilmişdir.

“İnformasiya hüququ üzrə qanunvericiliyin səciyyəvi xüsusiyyətləri” adlanan birinci fəsil üç paragrafdan ibarətdir, tədqiqat işinin ilkin nəzəri-konseptual əsaslarından bəhs edir, özündə informasiyanın dövrü hərəkətinin tənzimlənməsində hüquq normalarının və informasiya hüququ sahəsinin yerinə, informasiya

hüquqları və azadlıqları ilə informasiya cəmiyyəti konsepsiyalarının birgə inkişaf istiqamətlərinə, habelə global informasiya cəmiyyəti və sərhədsiz informasiya dövriyyəsinin səmərəli tənzim edilməsi vasitəsi kimi implementasiya vasitələrinin müasir səciyyəvi xüsusiyyətlərinə dair mühüm elmi müddəaları ehtiva edir.

Birinci paraqrafda informasiyanın və informasiya dövriyyəsinin anlayışı, informasiya dövriyyəsi iştirakçılarının hüquqları və azadlıqları, etik dəyərlər, informasiya dövriyyəsi ilə bağlı sosial normalar sistemində informasiya hüquq normalarının tutduğu yer və informasiya hüququ sahəsinin nəzəri-normativ bazası araşdırılmışdır.

İnformasiyanın ən sadə və başa düşülən izahlarının verilməsində informasiya elminin rolu böyükdür. Bu səbəbdən elə informasiya hüququ da informasiya elmləri sırasında öyrənilməli, informasiya hüququ sahəsində informasiya elmlərinə dair əsas cəhətlər araşdırılmalıdır. Fikrimizcə, informasiyanın hərəkətində olan əsas xüsusiyyətləri nəzərə alaraq 2 əsas hərəkət növünü fərqləndirə bilərik:

- a) İnformasiyanın dövrü hərəkəti – informasiya dövriyyəsi;
- b) İnformasiya dövriyyəsinə şərait yaradan (təmin edən) – informasiya dövriyyəsinə köməkçi xarakterli hərəkətlər.

İkinci paraqrafda informasiya dövriyyəsi üzrə qanunvericilik sistemi təklif edilmiş və bu sistemdə insan hüquqlarının tutduğu yer, “insan hüquqları yanaşması”, “informasiya hüququ yanaşması” konsepsiyaları, informasiya cəmiyyəti və bilik cəmiyyəti təhlil edilmişdir.

İnsan hüquqları müasir ictimai və fərdi həyatın ayrılmaz hissəsi olmaqla, bütün fəaliyyət sahələrini əhatə edir. İnformasiya hüquq münasibətlərinin əsas elementlərindən biri də tərəflərin hüquq və azadlıqları, digər tərəfin buna müvafiq vəzifələri və öhdəlikləridir. İnformasiya hüququ sahəsində də insan hüquq və azadlıqlarının mahiyyəti, İKT-nin təsiri, real və rəqəmsal informasiya məkanında insan hüquqlarının tənzimlənməsi problemləri həm elmi, həm də qanunvericilik səviyyəsində öz həllini tapır. Bundan başqa hüququn ümumi prinsiplərindən biri olan insan hüquq və azadlıqlarına hörmət

digər hüquq sahələrində olduğu kimi həm informasiya hüququ sahəsinin və informasiya qanunvericiliyinin əsaslandığı prinsiplərdən biridir. Bu prinsip əsasında informasiya həm ictimai dəyər, həm də əmtəə kimi nəzərdən keçirilə bilər. İctimai dəyər kimi informasiya insan hüquq və azadlıqları üçün mühümdür. İnformasiya sferasında insan hüquq və azadlıqlarından istifadə müasir qlobal cəmiyyətin effektiv qlobal vətəndaşı olmaq üçün vacib tələbdir.

Üçüncü paraqraf qlobal informasiya dövriyyəsinə uyğun qlobal informasiya qanunvericiliyinin yaradılması əsaslarına, bu istiqamətdə beynəlxalq və milli insan hüquqları normalarının qarşılıqlı əlaqəsinə və implementasiya institutu vasitəsi ilə uzlaşdırılmasına, ümumdünya informasiya qanunvericiliyinin təşəkkülü əsaslarına həsr edilmişdir.

İnformasiya sferasında beynəlxalq insan hüquqları normalarının milli hüquqa implementasiyası dedikdə, biz həm bu normaların yazılı aktlara salınmasını, həm də məhkəmələr tərəfindən beynəlxalq təcrübədən istifadəni, beynəlxalq adət hüququ normalarının kodifikasiyasını, milli hüquq subyektlərinin tərəfindən ius cogens normalara və beynəlxalq hüququn prinsiplərinə riayət etməsini nəzərdə tuturuq. İnformasiya sahəsində insan hüquqlarının implementasiyasına dar və geniş aspektdən yanaşa bilərik. Dar mənada yanaşma sırf informasiyanın hərəkətinə aid olan informasiya hüquqları və azadlıqlarının - əldə etmək, ötürmək, və s. nəzərdə tutur. Geniş mənada insan hüquqlarının informasiya sahəsinə implementasiyası isə ənənəvi hüquq sahələri olan mülki, cinayət, inzibati və s. digər hüquq sahələrinə daxil ictimai münasibətlərdə informasiyanın verilməsi, alınması və s. üzrə məsələləri əhatə edir.

İkinci fəsil **“Beynəlxalq insan hüquqları kontekstində qlobal informasiya məkanının normativ bazası”** adlanır və iki paraqraftan ibarətdir.

Birinci paraqrafta beynəlxalq informasiya hüququ qanunvericiliyinə daxil olan insan hüquqları və azadlıqlarının ümumdünya normaları təsnif edilmişdir.

İnformasiya sferasında insan hüquqları standartları dedikdə, fikrimizcə, ən birinci informasiya azadlığı irəli sürülə bilər.

İnformasiya azadlığı üzrə normalar tarixi cəhətdən beynəlxalq informasiya normalarının da ilkini sayıla bilər. Universal səviyyədə informasiya azadlığı əsasən BMT tərəfindən tənzimlənir. Lakin BMT-nin informasiya azadlığı üzrə ayrıca ümumdünya sənədi yoxdur. İnsan hüquqlarının beynəlxalq informasiya sferasına tətbiq edilə biləcək əsas universal standartları həm beynəlxalq adət hüququna, həm beynəlxalq hüquq prinsiplərinə, həm də yazılı hüquq normalarına əsaslanır və bu standartların implementasiya istiqamətlərini, fikrimizcə, aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilər:

- İnsan hüquqları normaları;
- İnformasiya və bilik cəmiyyətləri ilə bağlı normalar;
- İnternet və yeni texnologiyalar ilə bağlı normalar
- Telekommunikasiya, KİV və mətbuat ilə bağlı normalar;
- Dayanıqlı inkişaf üzrə normalar;
- Əqli mülkiyyət hüquqları üzrə normalar

İkinci paragrafda informasiya dövriyyəsi ilə əlaqədar olan insan hüquqlarının regional-hüquqi meyarları araşdırılmışdır.

Regional informasiya qanunvericiliyi və insan hüquqları normaları dünyanın bütün qitələrində heç də eyni dərəcədə uğurla qorunmur. Fikrimizcə, bu istiqamətdə Avropa Şurası və Avropa İttifaqı digərlərindən daha keyfiyyətli nəticələr göstərə bilər.

Avropa Şurası çərçivəsində informasiya dövriyyəsi ilə əlaqədar insan hüquqlarının ən tanınmış normaları Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının müvafiq maddələri və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarları ola bilər. Ancaq informasiya xarakterli normaları əhatə edən Avropa Şurası sənədləri və mexanizmləri çoxdur. Avropa Şurası informasiya cəmiyyətində insan hüquqları təbliğini və təşviqatını aparan ən fəal təşkilat olmuşdur. Özü 1949-cu ildə qəbul edilmiş nizamnaməsində məqsədləri sırasında Avropa Şurası demokratiyanın əsasını təşkil edən fərdin azadlığı, siyasi azadlıq və hüquq qaydasına sadıqlığını təsbit etmişdir. Bu səbəbdən Avropa Şurasının hazırkı qanunvericilik və ədalət mühakiməsi fəaliyyəti insan hüquqları, demokratiya və hüquq qaydası istiqamətlərində cəmləşdirilib.

Avropa İttifaqı çərçivəsində də informasiya sferasının və əlaqədar insan hüquqlarının tənzimlənməsi özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə seçilir. Bu isə Aİ-nin təşkilat kimi məqsədlərinin fərqliliyi, Aİ hüququnda iqtisadi məsələlərin daha çox yer alması və Aİ-nin Avropa Şurasından fərqli təşkilatı strukturu ilə izah edilə bilər. Aİ orqanları içərisində Avropa Parlamenti və Aİ Ədalət Məhkəməsi informasiya şəffaflığı və açıqlıq üzrə “çempionlar” adlandırılır. Ancaq onlar belə uzun müddət insan hüquqları məsələlərindən bir qədər kənar qalmışlar. Bu zaman yeganə istisna Aİ-nin Ədalət Məhkəməsinin presedentlərinə aiddir. Aİ Məhkəməsi Aİ və Avropa Şurası qanunvericilik normalarının uzlaşdırılmasında da mühüm rol oynamışdır. Bu mənada onun informasiya sferasında insan hüquqları normaları ilə bağlı mübahisələr üzrə qərarlarını müvafiq AİHM qərarları ilə müqayisə etmək mümkündür.

“Azərbaycan Respublikasının informasiya qanunvericiliyində beynəlxalq insan hüquqlarının təsbiti” kimi adlanan üçüncü fəsil özündə informasiya hüquqlarının və azadlıqlarının milli-hüquqi tənzimlənməsinə, informasiya cəmiyyəti üzrə qanunvericiliyə, habelə virtual məkanın və yeni texnoloji nailiyyətlərin insan hüquqlarına təsiri perspektivlərinə həsr edilmiş üç ayrı-ayrı paraqrafı birləşdirir.

Birinci paraqrafda informasiya hüququ sahəsinin milli qanunvericilik bazası və sistem elementləri, insan hüquqları normaları araşdırılmışdır.

İnformasiya azadlığı və ifadə azadlığı tərkibində ənənəvi elementlər hesab edilən informasiya əldə etmək, fikir bildirmək, fikri ifadə etməkdən imtina, informasiya ötürmək, informasiyanı toplamaq və yaymaq və s. davranışların hər biri artıq ayrıca müstəqil hüquq kimi öyrənilə və tətbiq edilə bilər. Bu mənada “informasiya hüquqları” və ya “informasiya azadlıqları” ifadəsini işlədə bilərik. İnformasiya dövryyəsi ilə bağlı normativ hüquqi aktlarda əlaqədar hüquq və azadlıqların, vəzifə və öhdəliklərin sistemini, informasiya sferasında dövlət siyasətinin istiqamətlərini və prinsipləri vahid şəkildə görmək mümkün deyil.

İnsan hüquqları ilə bağlı informasiya qanunvericiliyində ən əsas çətinliklərdən biri isə konkret normaların və müddələrin düzgün başa düşülməsi ilə bağlıdır. İlk öncə, onu qeyd etmək lazımdır ki, real həyatda malik olduğumuz hüquq və azadlıqlar eyni dərəcədə İKT və informasiya sahəsi üçün də keçərlidir. Bu mənada Konstitusiyanın 25-ci və 48-ci maddələrinə müraciət etmək lazımdır.

Dəqiqləşdirmə aparılmalı olan normalardan biri də məlumat azadlığı ilə bağlıdır. “Məlumat” və ya “verilənlər” termini nəyisə təmsil edən simvollar kimi, “informasiya” təfsir edilmiş və məna verilmiş “verilənlər” kimi, “bilik” termini isə “informasiya”-dan irəli gələn məfhum kimi açıqlana bilər. Digər sözlə, “məlumatlar” “informasiya” məfhumunun tərkibindədir. Bu səbəbdən qanunvericininin 50.1-ci bənddə təsbit etdiyi məlumat azadlıqları eyni dərəcədə informasiya azadlığına da aiddir. Fikrimizcə, informasiya qanunvericiliyi üçün “məlumat” terminindən daha çox “informasiya” terminindən istifadə edilməlidir.

İkinci paragrafda milli informasiya cəmiyyətinin qurulması üzrə normativ baza araşdırılmışdır.

İnformasiya cəmiyyəti informasiya qanunvericiliyi daxilində hüquq və azadlıqların tənzimlənməsinə və təfsirinə də ciddi təsir göstərmişdir. Belə təfsirlərdən biri də fərdi məlumatların qorunması və gizlilik hüququ ilə bağlıdır. İnformasiya cəmiyyətində fərdi məlumatların qorunması “informasiya xarakterli özünü təyin etmək hüququ” adlı yeni hüquqa yol açmışdır. Hesab edirik ki, informasiya cəmiyyətinin qurulmasında və müvafiq qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsində də bu hüquq mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bir sıra dövlət orqanları vardır ki, onların informasiya qanunvericiliyinin qorunmasında olan rolu uzlaşdırılmalıdır. Belə ki, informasiya əldə etmək hüququnun pozulmasına görə şikayətlərə Ombudsman baxa bilər. Fikrimizcə, Ombudsman təkcə informasiya əldə etmək ilə bağlı yox, digər informasiya hüquqlarının qorunmasına da nəzarəti həyata keçirsə, daha uyğun olar. Bu zaman Əqli Mülkiyyət Agentliyi ilə əməkdaşlıq qaçılmazdır. Xarici ölkələrin təcrübəsində əsaslanaraq, qeyri-dövlət qurumu kimi İnformasiya Ombudsmanının yaradılması da mümkündür.

İnformasiya hüquq pozuntuları ilə mübarizə üzrə müvafiq müddəalar İnzibati Xətalər Məcəlləsində və Cinayət Məcəlləsində mövcuddur. İnzibati Xətalər Məcəlləsində informasiya hüquq pozuntuları üzrə maddələr əsasən rabitə qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalara və informasiyadan istifadə edilməsi, onun yayılması və mühafizəsi qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalara dair fəsillərdə təsbit edilmişdir. Fikrimizcə, hər iki fəslin müddəaları informasiya cəmiyyətinin inkişafı və İKT-nin yeni istiqamətlərinə uyğun olaraq zənginləşdirilməlidir.

Üçüncü paraqraf rəqəmsal insan hüquqlarının perspektivləri, İnternet İdarəçiliyinin qanunvericilik əsasları, bu idarəçilikdə hüquq normalarının və insan hüquqları prinsiplərinin tutduğu yer ilə bağlı olmuşdur.

Virutal məkanda baş verən hüquq pozuntuları və insan hüquqları problemləri İnternet İdarəçiliyinin nə qədər zəif və pərakəndə olmasının nəticəsidir. Lakin elektron texnologiyalar və rəqəmsal mühitin tənzimlənməsi üzrə nəhəng yükü ancaq dövlət mexanizmlərinin üzərinə qoymaq mümkün deyildir. Qeyd etməliyə ki, beynəlxalq hüququn müasir dilində rəqəmsal mühitdə dövlət və birbaşa istifadəçilər istisna olmaqla, informasiyanın yayılması, paylaşılması, toplanması, elmi tədqiqatlarına aparılması və s. digər məqsədlərlə sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən bütün hüquqi və fiziki şəxslər “internet-vasitəçi” (internet intermediary) adlanır. İnternet-vasitəçilərin beynəlxalq insan hüquqları sistemindəki müsbət rolu və onların rəqəmsal mühitdə müəyyən öhdəliklərinin olması ekspertlər tərəfindən uzun müddətdir ki, tanınmışdır. Lakin rəqəmsal mühitdə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki və hüquqi şəxslərin konkret olaraq hansı öhdəliklərə malik olması, onların üzərinə hansı formada məsuliyyətin qoyulması üzrə universal beynəlxalq sənəd mövcud deyildir.

Dissertasiyanın Nəticə hissəsində aparılmış araşdırmaların yekunu olan təklif və nəticələr göstərilmişdir:

- İnformasiya cəmiyyətində informasiya azadlığının tərkib elementlərinə, habelə ənənəvi insan hüquqlarının informasiya meyarı üzrə yenidən qruplaşdırılmasına milli hüquq elmində daha ciddi yer

ayrılmalıdır. Hazırda informasiya bütün hüquqların və azadlıqların yeni tərkib elementinə çevrilmiş, hətta bir sıra yeni insan hüquqlarının da meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur.

- “İnformasiya dövriyyəsi” konsepsiyasının tərkibində “informasiya” termininin mənası “bilik” və “məlumat” terminləri ilə müqayisədə dəqiqləşdirilməlidir. İnformasiya dövriyyəsində informasiya ilə bağlı müəyyən özünümüdafiə hüquqlarının meydana gəlməsi şərtlənmişdir (informasiya xarakterli özünü təyin etmək hüququ, kibernetikənin yolverilməzliyi hüququ, elektron bərabərsizliyin yolverilməzliyi hüququ və s.). Bu tip yeni hüquqlar üzrə implementasiya öhdəlikləri dövlət və qeyri-dövlət orqanlarının sosial məsuliyyət meyarları ilə şərtlənir.

- İmplementasiya institutu vasitəsilə yaradıla biləcək qlobal informasiya cəmiyyətinin əsas subyektı “qlobal vətəndaş”dır. Qeyd olunan konsepsiyanın milli hüquq elminə tədqiqinə, hüquqi aspektlərinin açılmasına, qlobal informasiya cəmiyyətinin subyektı kimi qlobal vətəndaşın hüquqlarının və azadlıqlarının müəyyən edilməsinə ciddi ehtiyac vardır.

- Milli hüquq nəzəriyyəsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri də ingilis dilində “Human Rights-Based Approach” adlanan, bizim dilimizə isə “insan hüquqları yanaşması” və ya hərfi olaraq “insan hüquqlarına əsaslanan yanaşma” kimi tərcümə edilə biləcək konsepsiyanın konturlarının təyin edilməsi, mahiyyətinin açılması və informasiya hüququ sahəsinə tətbiq edilməsindən ibarətdir. Bu da bizə imkan verir ki, cinayət hüququ, mülki hüquq, inzibati hüquq, konstitusiyaya hüququ, bələdiyyə hüququ, kommersiya hüququ, vergi hüququ və s. sahələrin predmeti olan ictimai münasibətləri məhz insan hüquqları yanaşmasını tətbiq edərək öyrənək. Qeyd edilən fikirləri bir qədər də inkişaf etdirərək, Azərbaycan Respublikasının hüquq elmləri üçün “informasiya hüququ yanaşması”nın və ya “informasiya hüququna əsaslanan yanaşma”nın tətbiqini də təklif edə bilərik. Belə ki, informasiya hüququ sahəsi heç də informasiya dövriyyəsinin bütün elementlərini əhatə edə bilmir.

- Hüquqi tənzimləmə üçün mühüm problemlərdən biri də rəqəmsal mühitin tənzimlənməsi və rəqəmsal xarakterə malik hüquqların və azadlıqların istifadə edilməsidir. Fikrimizcə, bu sahədə idarəolunmaz sosial şəbəkələrin yeri xüsusilə vurğulanmalıdır. Sosial şəbəkə bugünkü dövrümüzdə cəzasız qalan bir çox insan hüquqları pozuntuları ilə xarakterizə oluna bilər. Bu problemlərin həllində “İnformasiya Etik-Davranış Kodeksi” və ya “İnternetdən İstifadə Etikası”ndən, dissertasiyanın sonunda təklif etdiyimiz prinsiplər layihəsindən istifadə etmək mümkündür.

- Qlobal vətəndaşlıq ideyalarına uyğun olaraq beynəlxalq informasiya qanunvericiliyinin kökləri beynəlxalq insan hüquqları normalarından, davamlı inkişaf hüququ normalarından, informasiya cəmiyyəti normalarından, beynəlxalq media qanunvericiliyindən və s. qaynaqlandır. Fikrimizcə, bu istiqamətlərin ayrı-ayrılıqda tədqiqinə ciddi ehtiyac vardır. Beynəlxalq informasiya qanunvericiliyində müəyyən normalar adət hüququ xarakterində ola bilər, digərləri informasiya hüquqları və azadlıqları kimi konvension normalardır, başqa bir qismi isə yumşaq hüquq normaları xarakterində informasiya cəmiyyətinin qurulması üzrə müddəalardır.

- Həm milli, həm də beynəlxalq hüquq miqyasında informasiya hüquqları və azadlıqlarının əlaqəli olduğu informasiya dövriyyəsi təkcə informasiyanın azad hərəkəti baxımından deyil, mülkiyyət hüquqları və sahibkarlıq fəaliyyəti, gəlir əldə etmək məqsədi tərəfindən də təhlil edilə bilər. Fikrimizcə, informasiya dövriyyəsinə bu ikili yanaşmanın daha dərindən öyrənilməsinə Avropa İttifaqı hüququnun güclü müsbət təsiri ola bilər.

- Həm beynəlxalq, həm də milli informasiya hüququ üçün, habelə bütövlükdə insan hüquqları üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən və tədqiq edilməsi vacib olan problemlərdən biri də elektron (rəqəmsal) bərabərsizliklə bağlıdır. Milli hüquq elmimizdə elektron bərabərsizliyin öyrənilməsinə daha geniş yer ayırmaq lazımdır. Hər bir formasında elektron bərabərsizlik ayrı-seçkiliyin bir növü kimi qəbul edilməlidir.

- İnformasiya cəmiyyətinin inkişafı və qlobal texnoloji vasitələrin artımı hüquq sahələri daxilində yeni qruplaşma

meyarlarının meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Yenidən nəzərdən keçirilməli olan belə hüquq sahələrindən biri də davamlı inkişaf hüququ sahəsidir. Lakin bu hüquq sahəsini ancaq və yalnız Davamlı İnkişaf Məqsədləri üzrə BMT 2030 Gündəliyi ilə əlaqələndirmək düzgün deyildir. Davamlı inkişafın hüquqi aspektləri özünü bir neçə istiqamətdə - ətraf mühitin davamlı qorunması, davamlı sosial təminatın olması, davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində, habelə informasiya hüquqlarının və azadlıqlarının davamlı inkişafında göstərir. Hesab edirik ki, milli informasiya hüququ sahəsində davamlı texnoloji inkişaf komponentinə də ayrıca yer verilməlidir. Davamlı inkişaf hüququ sahəsi və informasiya hüquq sahəsini əlaqələndirən daha bir istiqamət isə insan hüquqları, daha dəqiq desək, kollektiv və fərdi inkişafa olan hüquqdur.

- Milli hüquq sistemimizdə informasiya hüquq sahəsində qanunvericilik daha ciddi şəkildə sistemləşdirilməlidir. Milli informasiya qanunvericiliyi müxtəlif xarakterli normativ hüquqi aktlardan ibarət olub, xeyli sayda qanun və digər sənədləri ehtiva edir. Fikrimizcə, bu tip pərakəndəlik oturuşmuş hüquq praktikasının yaranmasına da ciddi mənfi təsir göstərir.

- İnformasiya sferasında ciddi problemlər yaradan suallardan biri də milli qanunvericilikdə istifadə edilən terminologiya və əlaqədar beynəlxalq sənədlərin tərcüməsi ilə bağlıdır. Təklif edirik ki, orijinal dili ingilis dili olan bir sıra beynəlxalq insan hüquqları sənədlərinin dilimizə tərcüməsinə yenidən baxılsın. Eyni zamanda daha yaxşı olardı ki, “informasiya”, “məlumat” kimi terminlər arasında dəqiqləşdirmələr aparılsın, hansı informasiyanın məxfi və ya konfidensial olması meyarları sistemləşdirilsin.

- Yeni informasiya cəmiyyəti nailiyyətləri içərisində hüquqi cəhətdən ən çox mübahisə doğuran məsələlərdən biri də süni intellekt, onun hüquqi tənzimlənməsi və fəaliyyətinin insan hüquqları ilə uyğunlaşdırılması problemləridir. Süni intellekt, əslində, uzun müddət hüquqi tənzimləmədən kənarda qalmış bir məsələdir. Bununla belə, respublikamızda ASAN Xidmət və müxtəlif digər dövlət qurumları tərəfindən süni intellektin sadə versiyaları – axtarış və avtomatik cavab vermək botlar (ASANBoT və s.) tətbiq edilir.

Fikrimizcə, süni intellektin daha geniş tətbiqi nəticəsində onun hüquqi tənzimlənməsi də mürəkkəbləşəcəkdir və milli qanunvericilik buna hazırlanmalıdır.

- Yaxşı olardı ki, informasiya hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsində mühüm rol ixtisaslaşmış ombudsman orqanı üzərində olsun. Bu istiqamətdə İnsan Hüquqları Ombudsmanının səlahiyyətlərini və nəzarət funksiyalarını artırmaq və ya əsas ombudsman nəzdində fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət qurumu xarakterli İnformasiya Ombudsmanı təsis etmək mümkündür. Fikrimizcə, İnformasiya Ombudsmanı Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması, erməni cinayətkarlarının dezinformasiyası ilə mübarizə və digər istiqamətlərdə də uğurlu fəaliyyət göstərə bilər.

- İnformasiya hüquqları və azadlıqları ilə əqli mülkiyyət sferası ilə əlaqədar olan insan hüquqları, xüsusilə müəlliflik hüquqları arasında müəyyən maraq toqquşmalarına hüquq praktikasında və nəzəriyyəsində rast gəlmək mümkündür. İnternet məkanında hüquq normalarına riayət edilməsinə nəzarətin zəifliyi, çoxşaxəli olmaması və rəqəmsal hüquq etikasının səmərəli keyfiyyətdə olmaması bu maraq toqquşmasını daha da dərinləşdirir. Bu zaman məsuliyyət məsələləri, xüsusilə hüquq pozuntularına görə ikinci dərəcəli rol oynayan subyektlərin – vasitəçilərin və təminatçıların hüquqi məsuliyyəti, rəqəmsal məkanda isə internet-vasitəçilərin məsuliyyəti aydın şəkildə təsbit edilməli, vasitəçilərin hansı hallarda birbaşa məsuliyyət daşması, hansı hallarda isə məsuliyyətdən azad edilməsi halları müəyyən edilməlidir.

- Müasir informasiya məkanının daha bir insan hüquqları xarakterli problemi isə mülki biznes-kommersiya maraqlarına insan hüquqlarından daha ciddi önəmin verilməsidir. Bütövlükdə rəqəmsal məkanda bir çox elektron proqramlar, tətbiqetmələr (applikasiyalar), köməkçi elektron vasitələr vardır ki, onların satılması və bazara çıxarılması bir qrup kommersiya subyektlərinin gəlir əldə etmək maraqlarına uyğun gəlir. Lakin eyni zamanda bu proqramların bir sıra insan hüquqları və azadlıqlarına müdaxilə etməsinə də ciddi fikir vermək lazımdır.

Dissertasiyanın əsas müddələri iddiaçının aşağıdakı elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Совершенствование законодательства Азербайджана на основе международно-правовых норм // Сборник материалов международной научно-практической конференции “Проблемы взаимодействия личности и власти в условиях построения правового государства”, - 31 мая - РФ, Курск, ЮЗГУ: 2010, Том 2, - с. 104-106.

2. Право на информацию как фактор интеграции страны в Европейское сообщество (по материалам Азербайджана) // - Материалы II Всероссийской (с международным участием) научно-практической конференции “Мировое культурно-языковое и политическое пространство: взгляд через столетия”, - 1 июня - РФ, Москва, РГСУ: 2010, Том 2, - с. 70-72.

3. Международные нормы права на информацию как основа совершенствования законодательства Азербайджана // Сборник материалов II международной научно-практической конференции “Проблемы взаимодействия личности и власти в условиях построения правового государства”, - 31 мая - РФ, Курск, ЮЗГУ: 2011, Том 2, - с. 67-72.

4. Организация Объединенных Наций и формирование международной системы защиты права на информацию // Материалы III Всероссийской (с международным участием) научно-практической конференции “Мировое культурно-языковое и политическое пространство: взгляд через столетия”, - 5 мая - РФ, Москва, РГСУ: 2011, - с. 98-102.

5. Impact of Azerbaijan-Council of Europe relations to the domestic law on right to information // European reforms bulletin, - 2015, № 4, - pp.121-125.

6. Freedom of information in the context of social media // “Beynəlxalq hüquq və inteqrasiya problemləri” jurnalı, - 2015, № 4 (44), - s. 84-90.

7. Regulating Internet freedom as the new medium of information rights // Azərbaycan xalqının ümummillı lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 93-cü ildönümünə həsr olunmuş “Heydər

Əliyev və Azərbaycanla hüquqi dövlət quruculuğu” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, - 3 iyun – Bakı, BDU: 2016, - s. 35-40.

8. National legal framework for international information and media rights in Azerbaijan // VII Міжнародна науково-практична конференція “Безпека людини в умовах глобалізації: сучасні правові парадигми”, - 27 лютого - Україна, Київ: 2017 року, Том 2, - с. 209-213.

9. 2085 (2016) sayılı AŞPA Qətnaməsi informasiya hüquqları və azadlıqları kontekstində // Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 94-cü ildönümünə həsr olunmuş “Azərbaycan Respublikasında hüquq elminin və təhsilinin müasir inkişaf tendensiyaları” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, - 1-2 iyun – Bakı, BDU: 2017-cı il, I cild, - s. 80-88.

10. Some remarks on international human rights instruments regulating access to digital information and data protection as the subject matter of information law field // “İnsan hüquqları və informasiya hüququ” elmi məqalələr toplusu, - 2018, №1(1), - s. 150-168.

11. Renovating the subject matter of information law: right to education in information society // VIII Міжнародна науково-практична конференція “Сучасна університетська правова освіта і наука”, - 23 лютого - Україна, Київ, Національний Авіаційний Університет: 2018 року, - с. 126-128.

12. İnformasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsində insan hüquqlarının əhəmiyyəti və milli hüquqi tənzimlənmə əsasları // Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 95-ci ildönümünə həsr olunmuş “Qloballaşma və Azərbaycan Respublikasında hüquq elminin əsas inkişaf istiqamətləri” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, - 29-30 may – Azərbaycan, Bakı, BDU: 2018, - s. 36-41.

13. Rəqəmsal hüquqların tənzimlənməsi üzrə cavabdeh olan əsas öhdəlik daşıyıcıları // “Qanun” jurnalı, - 2019, № 5 (295), - s. 9-19.

14. Məhkəmə-hüquq islahatları elektron dövlət quruculuğu və informasiya hüquqlarının təminatı kimi // “Azərbaycan hüquq jurnalı”, - 2019, № 3 (2019) - s. 77-88.

15. “Əşyalar İnterneti” daxilində uşaq hüquqlarının tənzimlənməsi // “Gənc tədqiqatçı” elmi-praktiki jurnalı, - 2019, № 2, V cild - s. 221-230.

16. Copyright as a right of information character: no need for Thor or Ragnarok // “Beynəlxalq hüquq və inteqrasiya problemləri” jurnalı, - 2019, № 3 (58), - s. 21-33.

17. “Hasta la vista, baby” or Terminator protecting human rights through Artificial Intelligence // X Міжнародна науково-практична конференція Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства, - 28 лютого - Україна, Київ: 2020 року, - с. 158-161.

18. Unchained freedom in cyberspace: a new danger for children’s rights // Law Review of Kyiv University of Law, - 2020, № 2020/1, - pp. 391-395.

19. Houston, we've got a problem: can SDG’s and human rights be friends in digital age? // III Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум, - 14-15 травня - Україна, Київ: 2020 року, Том I, - с. 19-21.

20. İnformasiya dövriyyəsi informasiya hüququ sahəsinin predmeti kimi // Azərbaycan hüquq jurnalı, - 2020, № 1, - s.59-78.

21. “Infinity war” for digital human rights: Artificial Intelligence as Thanos // Proceedings of the 7th International Conference on Control and Optimization with Industrial Applications, - 26-28 August – Azerbaijan, Baku, BSU Institute of Applied Mathematics: 2020, Volume 2, - pp. 260-263.

22. Information as a Hulk: replacing Black Widow with information legislation // Revista Institutului National al Justitiei, - 2020, № 3 (54), - pp. 54-60.

23. Captain America protecting digital rights: “old school” national law vs. emerging internet complexities in Azerbaijan // 8th International Conference of PhD students and young researchers

“The Future Decade of EU Law”, - May 8-9 - Lithuania, Vilnius, Vilnius University: 2020, - pp. 132-146.

24. Social development and Human Rights-Based Approach: “Nakuna Matata” for legal education // XI Міжнародна науково-практична конференція «Современное право в эпоху социальных изменений», - 28 лютого - Україна, Київ, Національний Авіаційний Університет: 2021 року, Том I, - с. 40-42.

25. Тесные взаимоотношения между авторскими и информационными правами в сфере цифровых технологий: движение в сторону нового правового дуализма // Труды по интеллектуальной собственности, - 2021, № 1-2, Том XXXVII, - с. 213-234.

Dissertasiyanın müdafiəsi “___” _____ il tarixində saat _____ Bakı Dövlət Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.44 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1438, Bakı ş., Zahid Xəlilov 33, I korpus, Bakı Dövlət Universiteti.

Dissertasiya ilə Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Bakı Dövlət Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “___” _____ il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 28.12.2021

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 2 ç.v.

Tiraj: 100